

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/51/27-31>

Qafar Bağirov

Bakı Biznes Universiteti

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

<https://orcid.org/0000-0001-9912-5353>

qafar.baghirov@gmail.com

Post-münaqişə bölgələrində aqrar sahibkarlığın inkişafında insan kapitalının və institusional mexanizmlərin rolu

Xülasə

Post-münaqişə şəraitində iqtisadi fəaliyyətin bərpa və regionların dayanıqlı inkişafının təmin olunması Azərbaycanın qarşısında duran əsas strateji vəzifələrdəndir. Bu kontekstdə aqrar sahibkarlığın inkişafında insan kapitalının formalaşdırılması və institusional mexanizmlərin səmərəliliyi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə bu amillərin qarşılıqlı təsiri nəzərdən keçirilir, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrində aparılan təhlillər əsasında insan kapitalının keyfiyyəti, peşə hazırlığı, idarəetmə səmərəliliyi və infrastruktur təminatı kimi əsas istiqamətlər qiymətləndirilir. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, innovativ təlim modellərinin tətbiqi, kənd təsərrüfatında rəqəmsal texnologiyaların genişləndirilməsi və idarəetmədə şəffaflıq aqrar sektorun dirçəldilməsinə mühüm töhfə verir. Dövlət və özəl sektor əməkdaşlığının gücləndirilməsi, regionlarda peşə təhsili mərkəzlərinin yaradılması və resursların səmərəli bölgüsü dayanıqlı sahibkarlığın formalaşması üçün əsas mexanizmlər kimi dəyərləndirilir.

Açar sözlər: *insan kapitalı, aqrar sahibkarlıq, institusional inkişaf, post-münaqişə, dayanıqlı iqtisadiyyat*

Gafar Baghirov

Baku Business University

PhD in Economics

<https://orcid.org/0000-0001-9912-5353>

qafar.baghirov@gmail.com

The Role of Human Capital and Institutional Mechanisms in the Development of Agrarian Entrepreneurship in Post-Conflict Regions

Abstract

The restoration of economic activity and sustainable regional development in post-conflict Azerbaijan is a strategic national objective. In this context, the formation of human capital and the efficiency of institutional mechanisms play a critical role in fostering agrarian entrepreneurship. The article examines the interaction of these factors and evaluates key components such as the quality of human resources, vocational training, management efficiency, and infrastructure readiness based on the cases of Karabakh and East Zangezur. Findings suggest that the introduction of innovative training models, expansion of digital technologies in agriculture, and enhancement of transparency in governance contribute significantly to rural economic revitalization. Strengthening public-private partnerships, establishing regional vocational education centers, and improving resource allocation are considered essential mechanisms for developing sustainable agrarian entrepreneurship.

Keywords: *human capital, agrarian entrepreneurship, institutional development, post-conflict, sustainable economy*

Giriş

Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində iqtisadi həyatın bərpası, sosial rifahın təmin edilməsi və əhalinin doğma torpaqlara geri qayıdışı ölkənin başlıca milli prioritetlərindən biridir. Uzunmüddətli işğal dövründə bu ərazilərdə demoqrafik balans pozulmuş, infrastruktur dağıdılmış, iqtisadi fəaliyyət tam dayanmış və insan kapitalı ciddi itkilərə məruz qalmışdır (İmanov, 2021). 2020-ci ildən sonra əldə edilmiş qələbə yalnız ərazi bütövlüyünün bərpası deyil, həm də yeni sosial-iqtisadi sistemin qurulması üçün strateji imkanlar açmış, azad olunmuş ərazilərin milli iqtisadiyyata reinteqrasiyasını aktuallaşdırmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş “Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı” bu proses üçün əsas siyasi-iqtisadi çərçivə kimi çıxış edir (AR Prezidentinin Fərmanı, 2022). Proqramın məqsədi təkcə infrastrukturun bərpası deyil, həm də uzunmüddətli sosial-iqtisadi həyatın formalaşdırılması, insan potensialının gücləndirilməsi və dayanıqlı sahibkarlıq mühitinin yaradılmasıdır. Post-münaqişə şəraitində iqtisadi inkişafın dinamikası yalnız maddi resursların həcmi ilə deyil, insan kapitalının keyfiyyəti və idarəetmə institutlarının çevikliyi ilə müəyyən olunur. İnsan kapitalı – bilik, bacarıq, sağlamlıq, peşə vərdisləri və sosial fəallıqdan ibarət olmaqla, iqtisadi artımın davamlılığı üçün əsas determinant hesab edilir. Dünya Bankının hesablamalarına görə, inkişaf etmiş ölkələrin ümumi sərvətinin 60 faizindən çoxu insan kapitalının payına düşür ki, bu da onun iqtisadi inkişafın mühərriki olduğunu təsdiq edir (World Bank, 2023).

Azərbaycan üçün bu yanaşma xüsusilə aktualdır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə fiziki kapital – torpaq, infrastruktur, istehsal gücü – xeyli dərəcədə məhv edilsə də, sosial və insan potensialının yenidən formalaşdırılması ölkənin iqtisadi reinteqrasiyasının əsas hədəflərindən biri kimi çıxış edir (Bağırov, 2023). “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində təhsil müəssisələrinin, peşə tədris mərkəzlərinin və innovasiya yönümlü kənd təsərrüfatı layihələrinin yaradılması regionlarda bilik iqtisadiyyatının bərpasını təşviq edir (İbrahimov, 2022). Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun aqrar potensialı – münbit torpaqlar, su ehtiyatları, ekoloji təmiz istehsal şəraiti və əlverişli coğrafi mövqe – ərzaq təhlükəsizliyinin təminində və ixrac yönümlü məhsul istehsalında mühüm rol oynaya bilər (Abbasov, 2017). Lakin bu potensialın reallaşdırılması üçün yalnız torpağın bərpası deyil, səriştəli və innovativ kadrların yetişdirilməsi, müasir idarəetmə sistemlərinin qurulması və bazar əlaqələrinin bərpası tələb olunur.

Tədqiqat

İqtisadi bərpa prosesində institusional mexanizmlərin effektivliyi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Post-münaqişə şəraitində dövlət idarəetmə orqanlarının koordinasiyası, qərarların çevik qəbulu, investisiya təşəbbüslərinin stimullaşdırılması və sosial-iqtisadi siyasətin vahid məqsədə yönəldilməsi bərpa prosesinin uğurunda həlledici rol oynayır (İmanov, 2021). İnstitusional səmərəlilik dedikdə, iqtisadi münasibətləri tənzimləyən qanunvericilik bazası, idarəetmə strukturlarının şəffaf fəaliyyəti, maliyyə alətlərinə çıxış imkanları və dövlət–özəl tərəfdaşlığının effektiv mexanizmləri nəzərdə tutulur. Bu baxımdan, Azərbaycanın post-münaqişə siyasəti bir tərəfdən dövlətin iqtisadi təşəbbüskarlığını, digər tərəfdən özəl sektorun aktivliyini təmin etməyə yönəlmişdir. Ağdam, Zəngilan və Füzuli rayonlarında aqroparkların yaradılması, peşə təhsil mərkəzlərinin bərpası və yaşıl enerji layihələrinin icrası insan kapitalının və institusional sistemlərin eyni vaxtda formalaşmasının praktiki nümunəsi kimi çıxış edir (Bağırov, 2021; FAO, 2022).

Post-münaqişə dövründə aqrar sahibkarlığın inkişafı xüsusilə iki əsas sütuna əsaslanır: insan kapitalının intellektual və texniki gücü, eləcə də idarəetmə mexanizmlərinin çevikliyi və şəffaflığı. Birinci komponent məhsuldarlığı, innovasiyanı və adaptasiya qabiliyyətini təmin edirsə, ikinci komponent risklərin azaldılması, maliyyə sabilliyi və davamlı inkişaf üçün institusional çərçivə yaradır (OECD, 2020). Bu iki amilin sintezi regionlarda iqtisadi fəaliyyətə insan yönümlü xarakter verir, sosial sabitliyi möhkəmləndirir və yerli icmaların iqtisadi təşəbbüskarlığını stimullaşdırır. Bu yanaşma BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri ilə – xüsusilə keyfiyyətli təhsil (SDG 4), layiqli əmək və iqtisadi artım (SDG 8), innovasiya və infrastruktur (SDG 9), dayanıqlı şəhər və icmalar (SDG 11) – tam uzlaşır (UNDP, 2021).

Tədqiqatın metodoloji əsasları. Post-münaqişə ərazilərində aqrar sahibkarlığın inkişafının elmi əsaslarla araşdırılması üçün kompleks metodoloji yanaşma tələb olunur. Tədqiqatda müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma, müşahidə və ekspert qiymətləndirməsi metodlarından istifadə edilmişdir. Mənbə bazasını Dövlət Statistika Komitəsinin, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəsmi statistik hesabatları, habelə FAO və UNDP kimi beynəlxalq təşkilatların regional sənədləri təşkil etmişdir (FAO, 2022; UNDP, 2021). Tədqiqatda insan kapitalı nəzəriyyəsi və institusional iqtisadiyyat konsepsiyaları nəzərə alınaraq, post-münaqişə regionlarında iqtisadi artımın yalnız resurs bazası ilə deyil, həm də idarəetmə institutlarının keyfiyyəti və insan potensialının inkişaf səviyyəsi ilə şərtləndiyi göstərilmişdir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun seçilməsi isə bu ərazilərin strateji kənd təsərrüfatı zonası kimi bərpa proqramlarına daxil edilməsi və “Böyük Qayıdış” çərçivəsində xüsusi iqtisadi zona statusu alması ilə izah olunur (Bağırov, 2023).

İnsan kapitalının rolu və inkişaf istiqamətləri. Post-münaqişə şəraitində insan kapitalı sosial-iqtisadi bərpa prosesinin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir. Kadr hazırlığı, peşə təhsili və sahibkarlıq bacarıqlarının inkişafı dayanıqlı aqrar istehsalın və innovativ kənd təsərrüfatı modellərinin əsasını təşkil edir (Abbasov, 2017). Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə aparılan ilkin təhlillər göstərir ki, bölgəyə qayıdan əhalinin bir hissəsi kənd təsərrüfatı təcrübəsinə malik olsa da, müasir bazar tələblərinə uyğun bilik və texniki bacarıqlara ehtiyac duyur. 2023–2025-ci illər üçün nəzərdə tutulan peşə təhsili və kənd təsərrüfatı təlim mərkəzləri bu boşluğun aradan qaldırılmasına yönəlmişdir və aqroparklarla integrasiya olunmuş təlim modeli həm gənclərin məşğulluğunu, həm də istehsalın səmərəliliyini artırır (Bağırov, 2022; FAO, 2022). Beynəlxalq təcrübə də göstərir ki, təlim və texniki ixtisasartırma proqramlarına edilən hər 1 vahid investisiya orta hesabla 3–4 vahid məhsuldarlıq artımı ilə nəticələnir (OECD, 2020).

Eyni zamanda, təhsil sistemində kənd təsərrüfatı ixtisaslarının müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, rəqəmsal savadlılıq və idarəetmə bacarıqlarının tədrisə integrasiyası vacibdir. Kənd gənclərinin sahibkarlığa cəlb edilməsi, qadınların aqrar layihələrdə iştirakının genişləndirilməsi və innovativ startap təşəbbüslərinə dəstək regionun sosial-iqtisadi sabilliyinə mühüm töhfə verir (UNDP, 2021). İcma əsaslı inkişaf modeli (community-based development) sosial kapitalı genişləndirir, kooperativ təsərrüfatçılığı stimullaşdırır və yerli əhalinin qərarvermə prosesində iştirakını gücləndirir ki, bu da demokratik idarəetmə mədəniyyətinin formalaşmasına və regionların sosial sabitliyinə xidmət edir (İmanov, 2021).

Institusional mexanizmlərin təhlili. İqtisadi bərpa yalnız fərdi təşəbbüslərlə deyil, səmərəli institusional idarəetmə sistemi ilə təmin olunur. Azərbaycan hökuməti bu istiqamətdə “Aqrar sahədə subsidiya mexanizminin təkmilləşdirilməsi”, “Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sistemi (EKTİS)”, “Aqrolizinq” və “Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi” vasitəsilə geniş institusional dəstək alətləri formalaşdırmışdır (Ataşov, 2017). Lakin bölgələr üzrə aparılan sorğular bəzi hallarda bu mexanizmlərin koordinasiyasının zəif olduğunu, fermerlərin və kiçik sahibkarların subsidiyalardan istifadə qaydaları barədə tam məlumatlı olmadıqlarını göstərir (Bağırov, 2021). Buna görə də idarəetmədə şəffaflığın artırılması, vahid pəncərə sisteminin geniş tətbiqi, monitoring və qiymətləndirmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi zəruri hesab olunur. Eyni zamanda, dövlət–özəl tərəfdaşlığı (PPP) modelinin genişləndirilməsi, aqrar sahədə birgə investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi və özəl maliyyə institutlarının prosesə cəlb olunması institusional səmərəliliyi artıran əsas istiqamətlərdəndir (OECD, 2020). Qarabağ regionunda həyata keçirilən “Yaşıl kənd” kimi pilot layihələr kənd təsərrüfatında rəqəmsal idarəetmə və ekoloji innovasiyaların tətbiqinə yönəlmiş nümunəvi təşəbbüslərdir (FAO, 2022).

İnfrastruktur və iqtisadi bərpa mexanizmləri. İnfrastrukturun bərpası post-münaqişə dövründə iqtisadi canlanmanın əsas sütunlarından biridir. Yolların, suvarma sistemlərinin, enerji təminatının, logistika infrastrukturunun və məhsul emalı müəssisələrinin yenilənməsi aqrar sahibkarlığın genişlənməsi üçün ilkin baza yaradır (İbrahimov, 2022). “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində Füzuli, Ağdam, Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarında avtomobil yollarının, su anbarlarının və elektrik infrastrukturunun mərhələli şəkildə bərpası regionun istehsal potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artırır (AR Prezidentinin Fərmanı, 2022; Bağırov, 2022). İnfrastrukturun bərpası ilə insan kapitalının

inkışafının paralel şəkildə aparılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir; çünki müasir texnologiyaların tətbiqi üçün müvafiq kadr hazırlığı və idarəetmə bacarıqları tələb olunur. Kənd təsərrüfatında rəqəmsallaşma, “ağıllı kənd” və “yaşıl iqtisadiyyat” modelləri məhsuldarlığın və idarəetmə keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, əhalinin regionda qalmasına və dövlətin bərpa proqramlarının uzunmüddətli effektivliyinin təmininə xidmət edir (UNDP, 2021; FAO, 2022).

Nəticə

Aparılan tədqiqat göstərir ki, post-münaqişə bölgələrində aqrar sahibkarlığın inkişafı insan kapitalı və institusional mexanizmlərin səmərəli qarşılıqlı təsirindən asılıdır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə iqtisadi fəaliyyətin bərpası prosesində təhsil, peşə hazırlığı və innovativ təlim modellərinin tətbiqi istehsalın səmərəliliyini artırır, kənd əhalisinin məşğulluğunu genişləndirir və sosial sabitliyə mühüm töhfə verir (Abbasov, 2017; Bağırov, 2021). İdarəetmə sistemlərində şəffaflığın artırılması, subsidiyaların ədalətli bölgüsü, dövlət-özlə tərəfdaşlığının gücləndirilməsi və yerli icmaların qərarvermə prosesinə cəlb olunması regionlarda sosial-iqtisadi integrasiyanı sürətləndirir (OECD, 2020). İnfrastrukturun bərpası, logistika və enerji təminatının yaxşılaşdırılması isə sahibkarlıq mühitinin uzunmüddətli dayanıqlığını təmin edən əsas amillərdəndir (İbrahimov, 2022; Aliyev, 2006; Ataşov, 2017).

Beləliklə, post-münaqişə dövründə dayanıqlı aqrar sahibkarlığın formalaşması üçün dövlət siyasəti insan kapitalının inkişafına, institusional səmərəliliyin yüksəldilməsinə və innovativ idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqinə əsaslanmalıdır. Bu yanaşma regionların iqtisadi bərpasını sürətləndirməklə yanaşı, Azərbaycanın 2030-cu ilədək olan milli inkişaf strategiyasına və dayanıqlı inkişaf hədəflərinə mühüm töhfə verəcəkdir (AR Prezidentinin Fərmanı, 2022; UNDP, 2021; World Bank, 2023).

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı” AR Prezidentinin fərmanı. (16.11.2022).
2. Abbasov, V. (2017). *Aqrar iqtisadiyyat*. Ecopint nəşriyyatı.
3. Aliyev, İ. (2006). *Milli iqtisadiyyat və aqrar sahənin inkişaf problemləri*. Elm və Təhsil.
4. Ataşov, B.X. (2017). *Aqrar sahədə struktur və səmərəlilik problemləri, nəzəriyyə və praktika*. Elm və Təhsil.
5. *Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin təbii-təsərrüfat yerləri üzrə bölgüsünə dair məlumat*. (2020). Əmlak Məsələləri üzrə Dövlət Komitəsi.
6. Bağırov, Q. (2023). *Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində aqrar sahibkarlığın formalaşdırılması istiqamətləri*. Elm.
7. Bağırov, Q. (2021). İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafının səciyyəvi cəhətləri. “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal. (4), 212–219.
8. Bağırov, Q. (2022). İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun yaradılması istiqamətləri. “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal. (2), 133–141.
9. Bağırov, Q. (2022). İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə su ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi. *Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr edilmiş Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları*. 5 may, 402–403.
10. Bağırov, Q. (2022). İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə torpaq resurslarının qiymətləndirilməsi və səciyyəvi cəhətləri. “Audit” jurnalı, 2(36), 92–98.
11. Bağırov, Q. (2021). Müasir şəraitdə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının bəzi məsələləri. *Audit jurnalı*, (3), 63–72.
12. Bağırov, Q. (2023). Post-konflikt dövründə ərazilərdə iqtisadiyyatın bərpasının və inkişafının bəzi istiqamətləri. “İqtisadi artım və ictimai rifah” elmi jurnalı. 2023 (3), 127–133.

13. Bağirov, Q. (2021). İşğaldan Azad edilmiş Ərazilərdə (İAEƏ) aqrar sahibkarlığın formalaşdırılması. *Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr edilmiş Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları*, 332–334.
14. İbrahimov, İ. (2022). *Regionların və işğaldan azad olunmuş ərazilərin inkişaf istiqamətləri*. Elm.
15. İmanov, N. (2021). *Postkonflikt ərazilərinin bərpası: konseptual əsaslar*. Elm.
16. FAO. (2022). *Sustainable Agriculture and Rural Development in Post-conflict Regions*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
17. OECD. (2020). *Rural innovation and human capital development in transitional economies*. OECD Publishing.
18. UNDP. (2021). *Human capital development report: Reintegration and recovery in the South Caucasus*. United Nations Development Programme.
19. World Bank. (2023). *Human Capital Index Data Portal*.
<https://databank.worldbank.org/source/human-capital-index>

Daxil oldu: 29.07.2025

Qəbul edildi: 03.11.2025